El Lazarillo de Tormes fou escrit en català

Autor:
Data de publicació: 06-08-2006

D'uns anys ençà s'han publicat tot un seguit d'estudis del professor Francisco Calero que atribueixen a En Joan Lluís Vives l'autoria del Lazarillo de Tormes. En unes impressions recollides al número 29 de la revista Espéculo, afirmava que "és importantíssim saber quin és l'autor d'una obra, perquè el coneixement de la vida i del pensament de l'autor ajuda a penetrar el significat de la seva producció". Però encara hi afegia: "En el cas del Lazarillo, saber que el seu autor fou En Lluís Vives obre unes perspectives amplíssimes a la interpretació".

El Lazarillo de Tormes fou escrit en català (Jordi Bilbeny - 2006-08-06)

D'uns anys ençà s'han publicat tot un seguit d'estudis del professor Francisco Calero que atribueixen a En Joan Lluís Vives l'autoria del Lazarillo de Tormes. En unes impressions recollides al número 29 de la revista Espéculo, afirmava que "és importantíssim saber quin és l'autor d'una obra, perquè el coneixement de la vida i del pensament de l'autor ajuda a penetrar el significat de la seva producció". Però encara hi afegia: "En el cas del Lazarillo, saber que el seu autor fou En Lluís Vives obre unes perspectives amplíssimes a la interpretació".

I al número 32 de la mateixa revista, en un article intitulat «Luis Vives fue el autor del Lazarillo de Tormes», amb profusió de comparacions i paral·lelismes entre els temes-clau i girs lingüístics que apareixen al Lazarillo de Tormes i a les obres d'En Vives, a més d'observar les confluències entre forma i estil, aquest professor d'hispàniques arriba a la conclusió que l'obra anònima castellana té totes les característiques lèxiques, d'estil i de pensament del filòsof valencià. I rubrica: "Si cent quinze arguments són aplicats documentalment a En Vives, podem parlar de seguretat a l'adjudicar-li l'autoria del Lazarillo".
Sense voler-me decantar del tot pels resultats d'En Calero, car l'estudi paremiològic si bé és prou aproximatiu, no és mai per ell sol definitiu –atès que podria donar-se que entre un grup d'escriptors molt pròxims ideològicament, políticament i socialment es fessin servir idees i girs semblants–, sí que em sembla rellevant i transcendental l'afirmació de fer-lo un autor català.

El nombre ingent de catalanades, catalanismes, girs lingüístics i rastres sintàctics catalans que es poden detectar al text del Lazarillo amb una simple lectura fan esfereir. En Calero només en cita uns quants, que tot i ser significatius per adonar-nos que realment passa alguna cosa amb la llengua, queden encara curts perquè en puguem tenir una visió de conjunt. Però, darrerament, l'Alejandro Sendra n'ha fet un estudi molt valuós que s'ha donat a conèixer des de la pàgina web de la Fundació d'Estudis Històrics de Catalunya (HistoCat.cat) i que és a l'abast de tothom.

Sorprèn també que En Joan Timoneda, a la seva adaptació dels Menechmos de Plaute, del 1559, ja parli del Lazarillo de Tormes com un personatge cèlebre i com un referent ben natural de la cultura valenciana de

l'època. Tant és així, que en aquesta obra introdueix com a personatges un metge anomenat Averrois i el seu criat Lazarillo. A l'escena XII, l'Averrois afirma del seu criat que "es el más agudo rapaz del mundo y es hermano de Lazarillo de Tormes, el que tuvo trezientos y cincuenta amos". I, justament, per això, la Rosa Navarro postil·la que "l'agudesa d'En Timoneda i el seu bon olfacte literari el porten a associar el personatge amb les obres literàries els ecos de les quals ressonen a La vida del Lazarillo de Tormes". És a dir, que, més enllà que hi hagi ressonàncies del Lazarillo dins l'obra d'En Timoneda, no deixa de ser altamanet simptomàtic que l'únic germà literari que es coneix al Lazarillo de Tormes sigui precisament un germà valencià.

I el que encara és més important: que de les dues úniques continuacions de la vida i treballs del nostre llatzaret, la més important la va escriure un altre català, En Joan de Luna. Editada, segons el peu d'impremta, a París al 1620, duia per títol Segunda Parte de la Vida de Lazarillo de Tormes. De l'obra se'n desprèn una visió antiespanyola sense embuts. Per En Pedro M. Piñero, el text "reflecteix amb nitidesa les lectures i coneixements de l'autor i evidencia la seva representació ressentida de l'Espanya del sis-cents". I conclou, per tal com aquí En Llàtzer és descrit meitat home i meitat peix, que "el mite de l'home-peix és propi de la conca mediterrània: és el «peix Nicolás o Nicolau», que cita el Quixot". En resolució, que no només En Llàtzer té un germà valencià, sinó que el seu continuador és un personatge de l'imaginari mític català. I com a tal el recull En Joan Soler a la seva Enciclopèdia de la Fantasia Popular Catalana.

També al 1521 es publica a València, un llibre anònim, que conté tres comèdies: Comedia Thebaida, Comedia Hyppolita i Comedia Serafina, escrites, segons els entesos, per un mateix autor. Doncs bé: per la Rosa Navarro, no només n'han quedat empremtes en els Diàlegs d'En Valdés i en el Lazarillo, sinó que, per torna, està convençuda que "el final de La comedia Thebaida [és] el punt de partença del Lazarillo".

Sense anar més lluny, en aquest mateix any de 1521, apareix alhora a València una obra intitulada Triumfos de Locura, atribuïda a Hernan López de Yanguas, i que ve a ser una lliure adaptació poemada de l'Elogi de la follia, d'Erasme. D'acord amb En Marcel Bataillon, "la major part de la seva obreta procedeix, de vegades fins literalment, de la Moria d'Erasme, de la qual En Yanguas adapta nombrosos fragments, ornamentant-los amb unes quantes pinzellades espanyoles. Per exemple, la sàtira d'Erasme (Moria, XLII) contra la nècia vanitat nobiliària es transforma en una estrofa sobre la vanitat dels escuders pobres, que estan orgullosos de la seva hidalguia, que per plaer de gallejar pel carrer són capaços de suportar la fam, la set i el cansament: esbós que sembla anunciar l'escuder famèlic del Lazarillo".
Però n'hi ha més: al 1559 el Lazarillo apareixia a l'Índex de llibres prohibits de la Inquisició. I es va deixar d'editar. Llavors, En Manuel Peña, autor d'El laberinto de los libros. Historia cultural de la Barcelona del Quinientos, indica, resseguint els estudis d'En Chevalier, que diversos autors han intentat "demostrar com les edicions d'El Sobremesa d'En Timoneda ocupen el terreny que deixa buit la prohibició del Lazarillo, «terreny que el Lazarillo no ha de recuperar després de la seva edició de 1573, quan xoca no només amb els llibrets d'En Timoneda, sinó també amb l'empenta abassegadora de la Floresta»". Amb la qual cosa som ara conscients que el llibre que ocuparà el lloc social del Lazarillo, quan aquest sigui prohibit, és una altra obra d'un autor valencià.
A més a més, al llibre del Lazarillo hi ha una referència explícita a València, a les seves fruites característiques, a la conquesta catalana de l'illa de Gerba, a Ferran el Catòlic, i s'hi entreveu la revolta dels agermanats, car el pare d'En Llàtzer "patí persecució per la justícia", raó per la qual "estava desterrat". De conformitat amb En Calero, "a part de les poblacions on es desenvolupa l'acció del Lazarillo, l'única ciutat esmentada és València". Efectivament, al Segon Tractat es parla d'una cambra on el capellà hi guarda les menges, la qual cosa fa dir a l'autor de la novel·leta. "Como si debajo de ella

estuvieran todas las conservas de Valencia". La qual frase ha fet dir a l'Azorín: "Per què l'autor del llibre pensava en les conserves de València –a l'encarir les sordideses del clergue– i no pas en les conserves de Toledo, que eren allà més a prop?". I encara rubricava: "Si l'autor escrivís prop de Maqueda, seria absurd recordar-se de València per a la comparació. Sorgiria el nom de Toledo, on sempre han existit conserves famoses". Llavors, si per proximitat hauria estat natural que l'autor esmentés les conserves de Toledo, però cita les de València, tal vegada el referent proper era València i no pas Toledo, i el reelaborador de l'obra deuria pensar que, com que el paisatge central ja s'havia transportat a Castella, aquella referència escadussera no significaria cap perill per situar el context. Però ara ens adonem que té una importància capital, perquè denota, per sota de les dislocacions geogràfiques, quin era realment l'espai mental més pròxim de l'autor.

El context valencià també queda connotat per l'ús del terme diner o diners. Segons En Calero, "el terme diner, com a moneda d'ús i no pas com a sentit genèric, hi apareix tres vegades". I afegeix: "El seu caràcter valencià fou ja assenyalat en el Tesoro d'En Covarrubias: «Dinero en el reyno de Valencia es moneda menuda: vale lo que en Castilla tres blancas; un real castellano vale veintitrés dineros»".

A tot plegat hi hem d'afegir, com a suplement, una sèrie de topònims que tenen el paral·lel en la geografia valenciana o que s'hi identifiquen del tot. Així, hom podria comparar Tormes amb Tormos, amb l'agreujant que el Tormes castellà no és cap vila i que l'autor ens diu que "el meu naixement fou dins del riu Tormes". Llavors, com que En Llàtzer no és un peix, em sembla de fàcil inferir que el mot riu és una interpolació i que, com tot ésser humà, naixeria en un poble, vila o ciutat. El text també parla de Tejares (on van néixer els pares d'En Llàtzer), topònim que es pot relacionar amb Teulada. I, finalment, també podem aparellar La Sagra (inexistent com vila a Castella) amb el municipi de Sagra. Tots aquests pobles estan molt a prop els uns dels altres i configuren un mateix espai geogràfic valencià, que es vindria a arrodonir amb una nova duplicitat: la de "el mesón de la Solana" amb el Castell de la Solana. I, encara, hom podria conjecturar que la "vila del Duc" que hi ha també a prop, hauria de ser la vila ducal de Gandia, que també com la vila que l'obra ens descriu, és fortificada, té un riu i unes voltes (arcades o portals) on En Llàtzer i el cec s'arreceren de la pluja.

La qual cosa donaria ara sentit ple al fet que En Llàtzer ens assegura en diverses ocasions que el seu amo escuder era un estranger de Castella. Anem, doncs, al text. Diu el narrador: "Des del primer día que con él asenté, le conoscí ser extranjero". I més endavant puntualitza: "Díjome ser de Castilla la Vieja y que había dejado su tierra".

En efecte, l'amo a qui Llàtzer serveix en el decurs del Tercer Tractat fa tota la impressió de ser un perfecte hidalgo castellà. Segons la Rosa Navarro, "l'escuder és un exemple perfecte d'hidalgo viejo de Castilla la Vieja", que pateix per l'honra, que "amb l'aparença enganya tot el món" i que, "per raó del seu llinatge no pot treballar, encara que es mori de fam, excepte per servir a un gran senyor". Per això mateix, En Rico especificava que, "a Valladolid, d'on procedia el nostre escuder, la vuitena part de la població era hidalga". L'episodi és una burla subtil a la hidalguia castellana, en la línia que, més endavant, també prendrà En Miquel de Servent, en agafar el Quixot com a símbol de l'alienament i de la crítica ferotge a Castella, el qual personatge no és res més que un hidalgo castellà. I la crítica a Castellà i a una hidalguia plena de tanta honra com de misèria és un tòpic que trobem sovint a la literatura política catalana.

Tot sembla indicar que l'àrea en què s'esdevindrien els fets va ser en aquest espai de la Marina Alta conformat per Teulada, Tormos, el Castell de la Solana, com a topònims que han perviscut en el text, i Gandia, per tal com és vila

ducal. Molt possiblement hi hauríem d'afegir Tàrbena, perquè l'amic i editor Josep Maria Orteu, en visitar-la aquest agost del 2006, al Restaurant Pinet li van explicar la llegenda d'un cec que servia un amo, que ell ha identificat amb la història d'En Llàtzer i el cec. La qual cosa s'avindria ara amb les conjectures d'En Rico, car aquest escriu que "sempre he tingut el pressentiment que, en algun moment, el Lazarillo pogué prendre la forma de llibre de cordill". I faria encara més sentit si, com exposa En Fernando Lázaro Carreter, la idea inspiradora de diversos tractats del llibre, "l'autor la trobava ja elaboradoa com a conte popular", perquè és evident "el designi d'aprofitar motlles tradicionals". I conclou que el Lazarillo "està solcat per línies folklóriques inqüestionables" i que "els hàbits tradicionals de l'autor es mostren en l'arreplec d'anècdotes i facècies de curs general".

La localització valenciana, baldament pugui semblar un joc de prestidigitació toponímica, té molta més versemblança que la castellana. En Calero a l'hora de reforçar l'autoria d'En Vives, escriu: "Es podria pensar que el coneixement de les poblacions en què es desenvolupa l'acció del Lazarillo va en contra d'En Vives. Nogensmenys, un examen detingut indica el contrari; això és, que l'autor del Lazarillo no coneixia personalment els llocs sobredits [de Castella]. Això ho va dir un escriptor que coneixia a la perfecció aquesta geografia, com fou Azorín: «L'autor del llibre no coneix Toledo». També ho defensà un estudiós de la talla d'En J. M. Caso: «Jo tinc dubtes que algú pugui reconstruir Salamanca o Toledo amb les paraules de la nostra novel·la»".

Llavors, tenint tot això en ment, que l'autor no coneixia ni Toledo ni Salamanca, i tractant-se d'una obra plena de referents geogràfics valencians, amb el protagonista de la qual citat per un valencià, inspirat en dos altres llibres editats a València, amb un personatge castellà que és estranger al lloc on passen els fets; tractant-se d'un llibre farcit de catalanades i redactat per un català, En Vives o el seu autor real ¿l'hauria escrit en castellà, sobretot quan l'humanisme català, davant la imposició del castellà per part del poder reial, postulava que calia respectar la llengua materna i que escriure en aquesta llengua era dignificar la condició de l'home?

Es podia haver donat el cas que el Lazarillo hagués estat escrit en català? És conegut de tot especialista solvent que la primera edició de l'obra no s'ha trobat mai més. Hom parla d'un ur-Lazarillo o d'un Lazarillo originari que donaria lloc a les quatre edicions del llibre de Burgos, Alcalà de Henares, Medina del Campo i Anvers al 1554.

Per això mateix, la Rosa Navarro, ha apuntat encertadament que "La Vida de Lazarillo de Tormes ens ha arribat a través de quatre impressions fetes al 1554, que, ateses les seves variants, proven l'existència d'edicions anteriors". I que, com era de suposar, l'estudiosa també afirma, que "el text no se'ns ha transmès tal com el seu autor el va escriure".

En aquest sentit, En Rico innovava que una comparació detinguda de "les impressions de 1554 –com la de l'Alfredo Cavaliere– obliga a suposar-les independents entre si mateixes, i postula un arquetip comú, avui perdut". I, tot seguit, es demanava: "Quan, on i quantes vegades s'imprimiren abans del 1554 representants d'aquest arquetip perdut, són preguntes, ara per ara, sense resposta".

No cal ser gaire espavilat per endevinar que la resolució de l'enigma d'aquesta edició extraviada corre paral·lela al desvelament del misteri de l'anonimat de l'obra. I En Rico també ho intueix així, car, per ell, "desvelar l'autor encobert probablement ens desvelaria les raons del seu ocultament". Per la Navarro, "l'anonímia del Lazarillo vindria, doncs, avalada per una tradició literària", que, atesos els coneixements actuals sobre el control de l'edició de llibres i l'enfrontament directe entre els diversos estats de la Nació Catalana i la

monarquia, no és altra que la tradició censora.

Talment com en els cas del Tirant lo Blanc, en què una edició el fa anònim i una altra l'atribueix a En Joanot Martorell, que no era cap escriptor, però del qual autor En Josep Guia ens innova que era En Roiç de Corella, el Lazarillo també apareix a l'època atribuït a autors diferents. Així, En José Sigüenza, a la Historia de la Orden de San Jerónimo, de 1605, ens diu que l'autor va ser el jeroni fra Juan de Ortega; i, poc després, al 1607, un tal Valeri Andrés, ens certifica, al seu Catalogus Clarorum Hispaniae Scriptorum, que el llibre el va escriure En Diego Hurtado de Mendoza. Llavors, sobre l'atribució a aquest darrer autor, el jesuïta Andrés Schott assegurava a la Hispaniae Bibliotheca, del 1608, que "es pensa que és obra seva el Lazarillo de Tormes, llibre de sàtira i intreteniment, tal vegada de quan estudiava dret civil a Salamanca".

Però En Rico, atent com de costum a tota mena d'irregularitats, creu que "resulta molt sospitosa tanta insistència a referir el Lazarillo a un estudiant de Salamanca: ¿com no oblidar que La Celestina, anònima també a les seves primeres edicions, fou composta per un aprenent de jurista de les riberes del Tormes?". I rebla que, tot i aquesta insistència, "tot sembla militar en contra seva", majorment, atès, "en primer terme, el silenci absolut dels antics editors (de la poesia, al 1610) i biògrafs (Baltasar de Zúñiga, al 1627)". Per això mateix, En Morel-Fatio opinava que "s'ha relacionat el Lazarillo amb En Mendoça perquè molt aviat es formà entorn del seu nom una mena de llegenda, perquè la seva traça, el seu ànim viu i aliè a tota disciplina, les seves gràcies i rampells li valgueren, en el camp literari, una reputació d'enfant terrible" Per la qual cosa, "En Diego ha carregat amb la responsabilitat d'obres amb què no tingué res a veure: no només el Lazarillo, sinó també altres escrits de menys importància, cartes satíriques o pamflets literaris".

Conformement, En Bernardo Blanco-González, també nega que l'Hurtado de Mendoça pugui ser l'autor del Lazarillo: "Autor d'El Lazarillo de Tormes? No. Aquí ja no coincidim. El Lazarillo és un llibre burgès; no el fruit d'un esperit gran senyor, com ho era el de Mossèn Diego. Psicològicament hi ha una contradicció completa entre el nostre autor i l'obra". I rubrica: "Mossèn Diego, amb tots els seus pecats al damunt, es un catòlic, epicuri a les bones, estoic a les males, però mai erasmista. El Lazarillo sobrepassa els límits escrits de la crítica eclesiàstica tradicional espanyola [vol dir castellana] i confessa les seves arrels a Rotterdam. Mossèn Diego, com a noble, ha d'haver sentit menyspreu envers aquests hidalgüelos de pa sucat amb oli, com el del Lazarillo, que són la caricatura de la veritable hidalguia. L'astúcia del cec, l'avarícia del capellà, la vivor del butllaire, la tanoca estupidesa dels vilans, temes que li podien interessar? De cap manera". És a dir: que hi va haver una ocultació premeditada de l'autor real de l'obra del Lazarillo, ja fos esborrant-ne el nom o suplantant-lo per un altre.

Nogensmenys, tot i l'intent de suplantació de l'autoria, no deixa de ser revelador que el personatge que es vol fer passar pel redactor real de l'obra sigui exactament En Diego Hurtado de Mendoça, car aquest va ser virrei d'Aragó de 1554 al 1556. Tal com ens confirma l'Eulàlia Duran, poc després d'aquestes dates, "fou conseller d'estat i president del consell d'Itàlia, des d'on exercí una tutoria suprema sobre tota la corona catalano-aragonesa. Lloctinent del Principat de Catalunya (1564-71), hagués d'afrontar el continuat problema de l'abast de blat, el perill turc i la pirateria litoral", aplicant-hi "la política reial de gran activitat de les drassanes barcelonines i de fortificació de la costa".

Però, filant una mica més prim, sabem que era el fill d'En Diego Hurtado de Mendoça i Lemos, primer comte de Melito i Aliano, al regne de Nàpols, i lloctinent i capità general de València del 1520 al 1523. Per la Duran, "obligat, però, pels agermanats a fugir de la ciutat, es refugià a Xàtiva i a Dènia". I

postil·la que, “per al manteniment de la guerra encunya monedes d’argent a Dénia i a Sogorb amb l’efígie de Ferran II de Catalunya-Aragó”.

A vista, doncs, d’aquestes evidències, em sembla raonable poder suggerir que si hom suplantava l’autor del Lazarillo per En Diego Hurtado de Mendoça, és que aquest i la seva família estaven íntimament vinculats a les qüestions d’estat catalanes o bé van intervenir directament en afers militars al Regne de València, en un indret específicament relacionat amb la geografia que jo proposo on es va esdevenir el Lazarillo original. Calia obliterar com fos el nom real de l’autor, però, deixar-ne una pàtina de versemblança: la connexió política i militar amb el Regne de València. Ara, el nom del principal usurpador de l’obra, és un rastre cabdal per ressituar-la en el seu context primigeni. I, fins i tot, la seva política anti-agermanats i de fidelitat reial ens permet entrellucar que l’autor podia haver estat un defensor de la causa agermanada i un anti-trastàmara aferrissat, com en efecte ho va ser la majoria de la població en aquelles comarques del sud de València, tal com ho confessa En Garcia Cárcel: “A final de juliol de 1521 el País Valencià semblava escindit en dos grans blocs: el nord, després de la batalla d’Almenara, era llevat de Morvedre, totalment fidel al virrei; mentre que, després de la batalla de Gandia, el sud del País Valencià era monopoli dels agermanats”.

Conseqüentment, si l’autor és esborrat i l’obra original es perd i el text que ens arriba no és tal com el mateix autor el va escriure, podem conjecturar que això va ser així, com tantes altres obres que van tenir el mateix destí, perquè l’autor era català (i, a més, agermanat o filoagermanat) i l’obra escrita en aquest idioma? Ara, mercès als estudis lèxico-ideològics d’En Calero, podem dir, sense cap mena d’embuts, que l’autor era català. I mercès a les aportacions lingüístiques d’En Sendra, també podem afirmar que l’obra està farcida de catalanades. I jo acabo de mostrar com els topònims també s’avenen amb la geografia valenciana. Amb tot, el que acaba per dir-nos que el text primitiu era en català i que l’obra que ens ha pervingut en castellà és una traducció barroera, són els errors de traducció. Aquells errors que només i únicament són comprensibles si el mot que tradueix malament, és català. En posaré tan sols quatre exemples.

El primer apareix al pròleg. La frase forma part d’un context en què l’autor explica com, amb esforç, un individu qualsevol es pot arribar a fer un lloc a la vida. I ho exposa parlant de tots aquells que “con fuerza y maña remando salieron a buen puerto”. La frase, en castellà, diu tot el contrari del que vol dir: que, amb esforç, sempre s’arriba a bon port. L’error és perceptible i es comprèn si tenim en ment un original en què hi avia escrit: “amb força i traça remant sorgiren a bon port”. Sorgir és la forma catalana medieval, emprada majorment en l’argot nàutic, per dir “arribar”. En Colom se’n fa un tip al seu Diari de Bord de fer sorgir les naus en un o altre port. I el Pare Cases empra el mot amb la mateixa accepció d’arribar una nau a dins d’un port. Llavors, l’error de traduir sorgir per salir, ens indica que som davant d’un original català.

Un altra badada apareix al Segon Tractat, quan l’autor explica com En Llàtzer es va fer fabricar una doble clau per obrir el cofre on el mossèn a qui servia guardava el pa. I com en ser descoberta, el capellà “fue luego a proballa y con ella probó el maleficio”. És ben evident, que fer un doble d’una clau per obrir un cofre i agafar el pa que s’hi guarda, no és cap malefici, sinó una malifeta. El context ho delata obertament. I fins l’edició del Lazarillo d’Alfaguara, ho especifica en una nota a peu de pàgina, que “maleficio” és una “fechoría”.

El tercer error és el de traduir el verb català sentir el castellà sentir, en lloc d’oir o escuchar, que apareix en diversos llocs de l’obra. És encara avui dia un dels típics errors comesos pels catalans sense gaire fluïdesa en castellà. El Diccionari de la Lengua Española de la Real Academia Española l’accepta actualment com una forma viva de l’espanyol. Però a l’època en què es va

escriure el llibre era inusual. O tan sols usual en aquelles obres castellanes traduïdes directament del català. El Tesoro de la Lengua Castellana o Española, d'En Sebastián de Covarrubias, del 1611, només li atorga el significat de "sentiment" o "percepció". I En Rico, en la seva anotació del Quixot publicat per l'Instituto Cervantes i Crítica, en comentar aquest mot al cap. XVI de la Primera Part, ens comenta que "l'ús del verb sentir per oir és encara comú en alguns països de l'Amèrica Llatina". Fet que només s'explica tenint en compte una conquesta i poblament primigenis catalans.

Finalment, el darrer d'aquests errors de traducció que vull exposar aquí es troba al Tercer Tractat. En Llàtzer ens relata que el seu amo li explicava que hi ha una mena de cavallers, que "cuando quieren reformar consciencia y satisfaceros vuestros sudores, sois librado en la recámara". No cal dir que en castellà no hi ha cap accepció per al verb librar que s'avingui amb el context predit i que vulgui dir "entregar". En aquest cas, el que hi ha és un error de manca de traducció, car el copista, més que traduir, castellanitza la forma verbal catalana lliurat, sense importar-li ni gens ni gaire que en la llengua de la traducció no tingui cap sentit.

Jordi Bilbeny